

NORGES INDSKRIFTER

MED DE ÆLDRE RUNER.

UDGIVNE

FOR

DET NORSKE HISTORISKE KILDESKRIFTFOND

VED

SOPHUS BUGGE.

I.

CHRISTIANIA.

A. W. BRØGGERS BOGTRYKKERI.

1891—1903.

Kapitel IV.

Herefter skal jeg behandle Navnet paa en Rune, i hvilket flere Forfattere uafhængig af hverandre har formodet en Oversættelse af et græsk Bogstavnavn.

Ved Navnet paa Runen for **b** har man allerede forlængst formodet Sammenhæng med et ældre fremmed Bogstavnavn. I »Geschichte der deutschen Sprache« fremsætter Jacob Grimm den Mening, at Skriften, som havde sin Oprindelse fra Ægypten og som tidlig kom til Fønikien, udbredte sig over de europæiske Lande ikke blot i den brede Strøm, som kan følges i den græske, etruskiske og romerske Skrift, men ogsaa gennem smale og skjulte Gange. Han mener, at flere europæiske Skriftarter, bl. a. Runerne, indeholder et uromersk og ugræsk Skriftelement. Dette finder han bl. a. bestyrket ved Runenavnene. S. 158 (1ste Udg.) ytrer han saa: »Der zweite buchstab des hebr. und gr. alphabets hiesz beth, βῆτα und hätte schon die Römer auf betulla betula leiten können, doch dieser baum schien ihnen ein gallischer (Plin. 16, 18). desto natürlicher war den Galliern selbst für das B der name beith (wie betulla auf irisch lautet, auf welsch bedwen), den Angelsachsen beorc, den Normannen biörc . . . einem halb gothischen alphabet des Wiener cod. 140 ist bercna beigeschrieben.« Væsentlig paa samme Maade havde J. Grimm allerede udtalt sig om Navne paa *b* i Wiener Jahrbücher 1828 S. 41.

Jacob Grimms Bestemmelse af det historiske Forhold er i det anførte Sted udtrykt meget uklart. Hans Mening synes at være den, at det fønikiske *bêth* (ikke græsk βῆτα) har givet Anledning til det »galliske« Bogstavnavn *beith*, og at dette, som havde Betydningen »Birk«, gav Anledning til, at Germanerne gav Runen for **b** et Navn, som havde Betydningen »Birk«. Men man indser ikke, hvorledes irsk *beith* som Navn paa *b* kan støtte Meningen om »et ugræsk Element« i Skriften.

Ogsaa Gisle Brynjulfsson har (Ant. Tidsskr. 1855—57 S. 176) antaget historisk Sammenhæng mellem det semitiske Bogstavnavn *bêth*, græsk βῆτα og Runenavnet *bjarkan* af *björk* »Birk«, som paa Latin heder *betula*. Men i sine fantastiske og uvidenskabelige Bemærkninger stiller Brynjulfsson al Historie paa Hovedet ved at antage »Birk« for den oprindelige Betydning af det græske Bogstavnavn βῆτα.

Runen for **b** heder i Ags. *beorc* (Stephens 5, 10) eller *berc* (Stephens 4, 8, 9), d. e. »Birk«, som Navnet forklares i det ags. Runedigt; se S. 50 f.

¹⁾ Gundermann bemærker: »Die Namen . . . finden wie *thyth, aza, uwinne, manna, laaz, enguz* ihre genaue Entsprechung in der Quelle des Runenalphabets«. Hvad han hermed mener, ved jeg ikke sikkert at angive (jfr. herom ved Undersøgelsen om de enkelte Runenavnes Oprindelse).

Irlænderne havde et Alfabet (*bethluisnion*) med en anden Bogstavfølge end det latinske og med Bogstavnavne, af hvilke de fleste var Trænavne. I dette hed *b beith*, d. e. Birk. Thurneysen (Keltoromanisches S. 46 Anm. 1) har formodet, at irske Munke derved, at *bēta* og irsk *beith* »Birk« var ligelydende, er komne paa den Tanke at betegne samtlige Bogstaver ved Trænavne. Han mener altsaa, at det irske Navn *beith* stammer umiddelbart fra *bēta*. Men jeg tror at kunne bevise, at de irske Bogstavnavne — gennem Kymrisk som Mellemlid — er Omtydninger og Oversættelser af Runenavne, som fandtes i et angelsaksisk Haandskrift. F. Eks. irsk *ur* af ags. *úr* »Urokse«; irsk *queirt* af ags. *querp*. Saaledes forudsætter irsk *beith* ags. *beorc*, hvoraf det er en Oversættelse.

Hvis nu den af J. Grimm iagttagne Lighed i Lyd mellem *βῆτα* og det irske Navn paa *b beith*, d. e. Birk, samt Ordet for »Birk« i andre keltiske Sprog ikke er tilfældig og Overensstemmelsen i etymologisk Betydning mellem det germanske Runenavn got. *bercna*, ags. *beorc* og irsk *beith* heller ikke er tilfældig, saa kan dette med Hensyn til Runenavnet kun forklares paa én Maade, nemlig den, paa hvilken Professor K. F. Johansson i Upsala (i Marts 1894) og jeg uafhængig af hinanden har forklaret det: Opfinderen (eller Opfinderne) af de germanske Runenavne hørte af en Kelter (eller ialfald af en Mand, som talte Keltisk), i hvis Sprog »Birk« blev betegnet ved et med *bēt*-begyndende Ord¹⁾, det fremmede Navn paa Bogstaven *b*, som i græsk Form heder *bēta*. Goteren satte dette Navn eller hørte det af sin keltiske Hjemmelsmand sat i Forbindelse med det keltiske Ord for »Birk« og oversatte det saa paa Gotisk ved det Runenavn, som i Salzburg-Hskr. er skrevet *bercna*. Paa denne Maade har jeg opfattet Forholdet mellem det gotiske Bogstavnavn *bercna* og det græske Bogstavnavn *βῆτα* ialfald siden Vinteren 1876—1877. Ved Forholdet mellem Navnene *βῆτα* — **berkna* — ags. *beorc* — irsk *beith* iagttager vi et Kredsløb. Got. **berkna* er nemlig en Oversættelse af *βῆτα* forstaaet som det galliske Ord for »Birk« (eller »Birkekrat«); dette gotiske Runenavn **berkna* er gennem andre germanske Stammer kommet til Angelsakserne, som optog det i Formen *beorc* »Birk«. Og dette ags. Runenavn *beorc* »Birk« er igjen af Irlænderne oversat til Bogstavnavnet *beith*, der i deres Sprog havde Betydningen »Birk«.

I Kymrisk har Hunkjønordet *bedw* kollektiv Betydning »Birkekrat«, medens Betegnelsen for det enkelte Træ dannes ved Suffikset *-en*: *bedwen*. Naar vi antager, at et Hunkjønord, som begyndte med *bēt*- i det keltiske Sprog, som Goterens Hjemmelsmand talte, ligeledes havde kollektiv Betydning, saa finder vi heri maaské Forklaringen af, at det gotiske Runenavn blev Afledningen **berkna*, som sandsynlig havde kollektiv Betydning, og ikke Stammeordet **berka* »Birk«.

Naar saaledes ét Runenavn, nemlig Navnet paa Runen for *b*, er, som jeg tror, med overveiende Sandsynlighed forklaret som Oversættelse af et fremmed Bogstavnavn, hvis antagne Ordbetydning forklaredes af et keltisk Sprog, saa ligger det nær at forsøge, om ogsaa andre Runenavne kan forklares ved Hjælp af keltisk Sprog. Baade Professor K. F. Johansson og jeg har uafhængig af hinanden gjort Forsøg

¹⁾ Jfr. det latinske Deminutiv *betulla* »Birk«, som er af gallisk Oprindelse.

i denne Retning, og jeg skal her meddele nogle af disse Forsøg paa Forklaringer af Runenavne. Men jeg tilføier for mit eget Vedkommende, at jeg nu ikke længer tror paa disse Forklaringer, naar jeg undtager Forklaringen af Runenavnet **hagal*, og at jeg ved de øvrige holder en forskjellig Opfatning, som jeg siden skal meddele, for sandsynligere.

Runen for *h* hed i Gotisk, som jeg har søgt at vise, **hagal*. Runetegnet *H* stammer fra den latinske Bogstav *H* (se S. 109). Dennes Navn var hos Romerne *ha*. Med den samme Stavelse begynder Runenavnet **hagal*.

Nu har jeg i det foregaaende godtgjort, at flere af Runeskriftens Tegn er Efterligninger dels af latinske, dels af græske Bogstaver, og særlig at Runetegnet *H h* er laant fra det latinske Tegn for *h*, medens Runetegnet *M e* er laant fra en Form af det græske Eta (se S. 119 f.).

Fremdeles har jeg søgt at vise, at de Goter, som først gav Runerne Navn, lærte at kjende ialfald et græsk Bogstavnavn af en Keltisk-talende Mand. Og det kunde synes sandsynligt, at Goterne af denne samme Kelter tillige lærte at kjende de latinske Bogstaver, som omdannedes til Runer.

Naar dette er saa, da synes det rimeligt at forudsætte, at Goternes Keltisk-talende Læremester ved *H* har gjort dem opmærksomme paa Forskjellen i Lydværdi mellem Tegnet *H* i den latinske Skrift, som paa denne Tid tør antages at have været brugt af Gallere, og det græske dermed ialfald i det væsentlige overensstemmende Tegn for Eta, en Forskjel, som gjorde det umuligt at benævne det latinske Tegn med det græske Navn. Jeg vover derfor den Formodning, at Goternes keltiske Læremester har kaldt det latinske og tillige galliske *H h* for *ha gall*¹⁾, d. e. det galliske *ha*, i Modsætning til det græske Eta. Som en Omtydning heraf kunde da Runenavnet **hagal* forklares. Adjektivet følger baade i Irsk og i de britanniske Sprog sædvanlig efter det Substantiv, hvortil det hører.

Det ved Omtydning dannede gotiske Runenavn **hagal* kom ved Ordets Betydning »Hagl« til at slutte sig naturlig sammen med Runenavnet *īs*, d. e. »Is«²⁾.

1) Jeg vil her ikke bestemme, om Ordet, som begyndte med *gall*-, lød **gallon*, som enten kunde være Adjektiv i Intetkøn »gallisk« eller Genetiv Flertal »Gallernes«.

2) Runen *R r* hed i Gotisk **raida*. Dette Navn har vistnok kunnet betyde »Vogn« (se S. 46). Det græske Tegn for *r* havde Navnet *ῥω*. Men da man sagde *ῥωτανίζω* som *ἰωτανίζω*, kunde man kanske forudsætte, at der kjendtes en vulgær Form **ῥωτα*, dannet som *ἰωτα*. Hvis græske Bogstavnavne, som den gotiske Runeskrifts Opfinder hørte af en Kelter, blev omtydede til keltiske Ord, saa kunde man formode, at *ῥωτα* blev til et Ord, som svarede til gl.irsk *roth* m., Nom. pl. *roith* »Hjul«, og noiagtigere til kymr. *rhod* fem. »Hjul«. Herved kunde man minde om, at oldindisk *rātha-s* betyder »Vogn« og at lit. *ratas* »Hjul« i Flertal (*ratai*) betyder »Kjærre«. Nu tør vi forudsætte, at det sædvanlig brugelige Ord for »Hjul« i Gotisk var det samme som oldn. *hvel*, *hjól* og ikke det samme som tysk *Rad*. Der var da, kunde man tro, intet gotisk Ord, ved hvilket det kunde ligge nærmere at gjengive Bogstavnavnet **rota*, opfattet som det keltiske Ord for »Hjul«, end got. **raida* »Vogn«. I denne Kombination, som for mange Aar siden havde fremstillet sig for mig, mødtes jeg med Professor Johansson.

Men nu holder jeg denne Forklaring af Runenavnet **raida* ikke for sandsynlig, og jeg skal i det følgende meddele en anden Forklaring af *raida*, som jeg nu er tilbøielig til at holde for den rette.

Runen for *d* het i Gotisk **days*, som havde Betydningen »Dag«. Professor Johansson har forklaret dette Runenavn *days* som en Oversættelse fra Keltisk. Det latinske Navn paa Bogstaven for *d* var *dē*. Kelterne havde et Ord **dē(o)*, af **deio-*, i Betydningen »Dag«; jfr. gl.irsk Norges Indskrifter med de ældre Runer. Indledning.

De i det foregaaende givne Forklaringer af de gotiske Navne paa Runerne for i, b og h giver os, som jeg tror, Veiledning til overhoved at erkjende de Principer, som fulgtes ved Dannelsen af Navne paa gotiske Runer, som var Efterligninger af fremmede Bogstavtegn, for hvilke Goterne lærte at kjende et fremmed Navn eller ialfald af Fremmede fik Meddelelse om den derved udtrykte Lyd. Vi kan gennem disse Forklaringer danne os en Forestilling om de Idéassociationer, som gjorde sig gjældende ved Dannelsen af gotiske Runenavne under Indflydelse af fremmede Bogstavnavne.

Undertiden oversatte Goterne det fremmede Navn, som de tillagde en (etymologisk) Ordbetydning, der blev bestemt ved Navnets tilfældige Lydlighed med et fremmed Ord. Saaledes ved **berkna* i Forhold til *beta*. Men vi vil finde, at Goterne i Regelen holdt sig til det fremmede Navns Lydform og gav vedkommende Tegn, som de optog i den gotiske Runeskrift, et Navn, som var et ægte gotisk Ord, men som tillige i Lyd (derimod ikke i Ordbetydning) laa saa nær som muligt ved det fremmede Navn, som de hørte af sine fremmede Lærere. Saaledes ved **hagal* som Navn paa Runen for h, hvilken Bogstav Goterne efter min Formodning af en keltisk Læremester hørte betegnet som **ha gall-* »det galliske ha«. Paa lignende Maade antager jeg, at Goterne af en fremmed Mand fik Meddelelse om, at Bogstavtegnet | betegnede eller hed *ī*. For da paa dette Bogstavtegn at faa et Navn, som ellers brugtes som Ord i det gotiske Sprog og som laa i Lyd saa nær som muligt, kaldte de den Rune, som betegnede i, for *īs*.

Efter samme Principer skal jeg i det følgende søge at forklare en lang Række af gotiske Runenavne.

Naar jeg her saaledes søger at forklare en Række af gotiske Runenavne som opstaaede ved Omtydning af fremmede Bogstavnavne, er jeg mig vel bevidst og fremhæver udtrykkelig, at jeg her bevæger mig paa meget farlig og usikker Grund, hvor det er vanskeligt at finde Fodfæste. Jeg skal nævne et Par af de største Vanskeligheder, mod hvilke man her har at kjæmpe.

For det første den Omstændighed, at der ved Optagelse af fremmede Navne, hvis etymologiske Betydning oftest ikke kjendes af det optagende Folk, men som forandres ved Omtydning til hjemlige Ord, ikke er Tale om Love, som i sine Virkninger kan sammenlignes med de mekaniske, medens der her i større eller mindre Grad er Rum for frie Idéassociationer.

Dernæst stikker en stor Vanskelighed deri, at flere af de Sprog, hvis Bogstavnavne efter mine Formodninger skal være omtydede til gotiske Runenavne, næsten kun er kjendte fra en senere Tid end den, til hvilken Runenavnenes Oprindelse maa henlægges.

dia. Goterne oversatte ifølge Professor Johansson dette Ord til Runenavnet *dags*. Men irsk *dia* »Dag« kunde i gallisk Sprog paa den Tid, da Runenavnene blev dannede, neppe hede **dǣ*; se Stokes, *Urkeltischer Sprachschatz* S. 145.

Jeg skal i det følgende fremsætte en anden, som jeg nu tror, sandsynligere Forklaring af Oprindelsen til Runenavnet **dags*.